

KARADENİZ'İN YENİ GURBETÇİLERİ: MORİTANYA'DA TÜRK BALIK İŞÇİLERİ

Umut ULUKAN¹

Özet

Türkiye balıkçılığında son 20 yıllık süreçte önemli dönüşümler yaşanmaktadır. Bu makalede temel amacımız iki yönlüdür. Bunlardan ilki, son yıllarda Türkiye balıkçılığında yaşanan dönüşümleri ve bu dönüşümü sağlayan mekanizmaları ve dinamikleri ele almaktır. İkincisi ise bu dönüşümün sonuçlarından bir olarak son beş yıllık süreçte yeni bir olgu olarak ortaya çıkan Moritanya'da Türk endüstriyel balıkçı teknelerinin avcılık yapmasına odaklanarak burada çalışan Türk balık işçilerinin göç süreçleri, emek süreçleri, çalışma ve yaşam koşullarını incelemektir. Moritanya'da yaklaşık 50 Türk balıkçı gemisi avcılık yaparken bu gemilerde çalışan Türk balık işçilerinin sayısı 1000'e ulaşmıştır. Öte yandan farklı ülkelerle yapılan yeni anlaşmalarla balıkçılığın farklı ülkelere yayılması planlanmaktadır. Dolayısıyla önümüzdeki yıllarda başka ülkelere çalışan göçmen balık işçilerinin sayılarının artması beklenebilir. Bu nedenle göçmen balık işçilerinin temel sorunlarının araştırılması önem kazanmaktadır. Bu çerçevede Moritanya'da çalışan 22 balık işçisi ile yüzyüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bu araştırmanın bulguları ve gözlemlerimiz paylaşarak, Moritanya'da gerçekleştirilen balıkçılığın çalışma ilişkileri boyutu tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Moritanya, Balıkçılık, Göçmen Balık İşçileri, Göç, Karadeniz.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ulukan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2037-2373>

NEW EXPATRIATES OF THE BLACK SEA: TURKISH FISHWORKERS IN MAURITANIA

Abstract

In the last two decades significant changes are being experienced in Turkish fisheries. In this essay, our main aims are twofold. First, we attempt to document the dynamics and mechanism of structural changes on Turkish fisheries in the recent years. Second, we analyze migration and labour process, working and living conditions of Turkish migrant fishworkers who work in Mauritania by focusing on industrial fishing operations of Turkish purse-seiners. 50 Turkish fishing vessels are fishing in Mauritania and the in total over 1000 Turkish fishworkers are working in these vessels. Furthermore it is planned to spread fisheries to different countries through new agreements so the number of Turkish migrant fish workers who work in other countries may be expected to increase in the coming years. Therefore it is crucial to reveal migrant fishworkers problems. In this framework, in depth interviews were conducted with 22 fishworkers working in Mauritania. In this study, the findings of this research and our observations will be shared and the labour relations in industrial fishing in Mauritania will be discussed.

Keywords: Mauritania, Fisheries, Migrant Fishworkers, Migration, Blacksea.

Giriş

Su ürünleri üretimi deniz veya iç sularda avcılık ve yetiştiricilik (kültür balıkçılığı) olmak üzere iki farklı biçimde gerçekleşmektedir. Deniz avcılığı kıyı balıkçılığı olarak adlandırılan geleneksel/küçük balıkçılık ve büyük ölçekli ticari balıkçı tekneleri tarafından gerçekleşen endüstriyel balıkçılığı kapsamaktadır. Yetiştiricilik üretimi ise yine iç sular veya denizlerde gerçekleşmektedir. Son yirmi yıllık süreçte Türkiye’de su ürünleri üretiminde önemli dönüşümler yaşanmaktadır. Su ürünleri yetiştiriciliği sektörü (ve üretimi) büyük bir hızla büyürken, deniz avcılığından elde edilen balık üretiminde önemli düşüşler yaşanmaktadır. Deniz avcılığındaki bu gerileme Türkiye’deki endüstriyel balıkçılığı uluslararası sularda avcılık yapmaya yöneltmiştir. 2015 yılından itibaren Türkiye balıkçılığı yeni bir olguyla, Türkiye’den bir batı Afrika ülkesi olan Moritanya İslam Cumhuriyeti’ne (Moritanya) balıkçılık yapmak için giden endüstriyel balıkçı tekneleri ve bu teknelerde çalışmak üzere Moritanya’ya giden göçmen balık işçileri ile karşılaşmıştır.

Bu çalışma, Türkiye balıkçılığında ortaya çıkan bu yeni olguya odaklanarak, balıkçılıktaki kapitalist ilişkiler ve dinamiklerin derinleşmesiyle balıkçılığın nasıl şekillendiğini, balıkçılıkta üretimin sosyal ilişkileri ve çalışma ilişkilerinin ne yönde değiştiğini tartışmaya açmaktadır. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde Türkiye’de balıkçılık sektöründe yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümü sağlayan mekanizmalar ve dinamikler ele alınacaktır. Ardından bu dönüşümlerin bir sonucu olarak Türkiye’deki balıkçılık sermayesinin Moritanya’da gerçekleştirdiği yatırımlar ve Türkiye Moritanya arasındaki ekonomik ilişkiler analiz edilecektir. Son olarak ise Türkiye balıkçılığı için yeni bir olgu olan Türkiye’den Moritanya’ya giden endüstriyel balıkçı teknelerinde çalışan göçmen balık işçilerine odaklanan saha çalışmamızın bulgularının tartışılması yer alacaktır.

Türkiye’den bir Afrika ülkesi olan Moritanya’ya balıkçılık yapmak için çalışma amaçlı göç eden balık işçilerinin göç süreçleri, emek süreçleri, çalışma koşulları, yaşam koşulları ve onları bu göçe iten dinamikleri anlamak için nitel veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Moritanya’da çalışan balık işçilerinin yoğun olarak Ordu ilinden göç ettiği tespit edildiğinden araştırmamız Ordu ilinin endüstriyel balıkçı teknelerine en çok istihdam sağlayan Perşembe ve Fatsa ilçelerinin limanlarında gerçekleşmiştir. Moritanya’da çalışan balıkçılarla görüşmeler yapabilmek için Türkiye’ye izne geldikleri dönemler takip edilmiş ve kartopu örnekleme modeliyle toplam 22 kişi ile yarı yapılandırılmış soru formları üzerinden yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan 22 kişinin 18’i Moritanya’da bulunan beş farklı gırgır teknesinde tayfa iken, 4’ü ise gırgır teknelerine tayfa tedarik eden ve Moritanya’da bu tayfaların başında bulunarak onlar ile tekne sahibi/firmalar arasında iletişimi sağlayan, tayfaların tekne üzerindeki iş organizasyonunu düzenleyen, bölgede “kocareis” olarak tanımlanan işçibaşı/aracı olarak kategorize edebileceğimiz kişilerdir. Gırgır teknelerinde çalışanların dışında Moritanya’da 2016’dan beri gırgır teknesi olan iki ayrı firma sahibi ile de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın saha kısmı 2018 Mayıs ayı ile 2019 Mart ayları arasında tamamlanmıştır.

1. Türkiye’de Balıkçılık Sektöründe Yapısal Dönüşüm, Endüstriyel Balıkçılık ve Uluslararasılaşma

Türkiye balıkçılık sektöründe son yirmi yıllık süreçte önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu dönüşümün 1980’li yıllarla başlayan, genel olarak Türkiye ekonomisinde, dar anlamda da Türkiye tarımında neoliberal yeniden yapılanma süreci ile bağlantılı olduğunu ve bu süreçten ayrı olarak ele alınamayacağını vurgulamak önemlidir. Türkiye ekonomisi 1980’li yıllardan itibaren az sayıdaki büyük sermayenin ülke içindeki birikim koşullarının sona ermesi, bu

sermayeyi dünya kapitalizmiyle eklemlenmeye diğer bir deyişle uluslararası sermaye birikim sürecine aktif bir biçimde katılmaya zorlamıştır (Ercan, 2003). Türkiye'nin dünya sermayesi ile bütünleşmesi ve dolayısıyla dünya sermayesinin Türkiye'deki olanaklara ulaşmasının hız kazanması aynı zamanda uluslararası sermayenin Türkiye'deki tarım/gıda (agri-food) pazarına girmesi anlamına da gelmektedir. Bu süreçte tarım/gıda sektörünün sermaye birikimi için önemli bir alan haline geldiği, tarımsal üretim ve gıda sanayinde uluslararası sermayenin rolünün önemli ölçüde arttığını, Türkiye'deki sermaye gruplarının da uluslararası sermaye ile ortaklıklara girerek tarım/gıda sektöründe faaliyetlerini arttırdığını gözlemlemekteyiz (Yenal, 2001). Neoliberal yeniden yapılanma sürecinde deregülasyon politikalarıyla yeni alanlar sermaye birikimi için özelleştirmeye ve metalaştırmaya açılmış (Harvey, 2006: 22; Adduci, 2009: 490), bu doğrultuda devletin tarıma yönelik bir önceki döneme ait “koruyucu ve düzenleyici” anlayışı değişmiş, tarımsal üretimde piyasa şartlarının öne çıktığı bir politika izlenmiştir.

Balıkçılık sektörü de son yirmi yılda sermayenin yeni birikim alanı olarak dikkat çekmektedir. Bir tarafta hızla gelişen su ürünleri yetiştiriciliği diğer yandan sektörde yaşanan dikey ve yatay entegrasyonlar, son olarak ise balıkçılık sektöründeki firmaların (balık yemi, yetiştiricilik ve endüstriyel balıkçı teknelerine sahip firmalar) uluslararasılaşması balıkçılık sektörünün kapitalist ilişkiler ve dinamikler çerçevesinde analiz edilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda Jason Moore'un (2010a, 2010b) “meta sınırları”² (commodity frontiers) yaklaşımı Türkiye balıkçılığındaki dönüşümü anlamamız açısından bize önemli bir perspektif vermektedir. Moore'un yaklaşımı kapitalizmi kendisini yeni meta sınırları üzerinden yeniden üreten bir ekolojik rejim olarak yeniden yorumlamaktadır. Yeni meta sınırlarına geçiş yapan kapitalist şirketler daha önce metalaşmamış ya da sınırlı metalaşmanın yaşandığı alanlara girdikleri için birikim olanaklarını arttırmaktadır. Bu süreçte yeni meta alanlarında gö-reli olarak verimlilikte düşüş yaşanıncaya dek yüksek ekolojik artık sermaye tarafından temellük edilmektedir (Campling, 2012: 256).

Sermayenin sınırsız birikim arayışı meta sınırlarının genişlemesine ihtiyaç duymaktadır. Bu ise iki strateji ile gerçekleşebilmektedir. Bunlardan ilki kaynakların azalması ve karlılığın düştüğü alanlardan, henüz tüketilmemiş dolayısıyla yüksek karlılığın mümkün olduğu yeni bölgelere erişerek, buradaki yeni kaynakların yeni mekanların metalaştırılması [“meta genişlemesi” (commodity widening)] iken ikincisi ise aynı bölgede teknolojiyi yoğunlaştırarak daha fazla ekolojik artığın temellük edilmesidir [“meta derinleşmesi” (commodity deeping)] (Campling, 2012; Ertör, 2016; Ertör ve Ortega Cerda, 2017).

² Meta sınırlarının genişlemesi yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'deki balık çiftlikleri üzerine yapılmış özgün bir çalışma için ayrıca bkz. Ertör ve Ortega-Cerda (2017); Ertör (2016).

Türkiye’de de su ürünleri yetiştiriciliği sektöründeki yoğunlaşma ve son 4 yıldır endüstriyel balıkçı teknelerinin Afrika kıyılarında deniz avcılığı yapması, meta genişlemesi ve meta derinleşmesi stratejilerinin uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Ertör, 2016; Ertör ve Ortega-Cerda,2017).

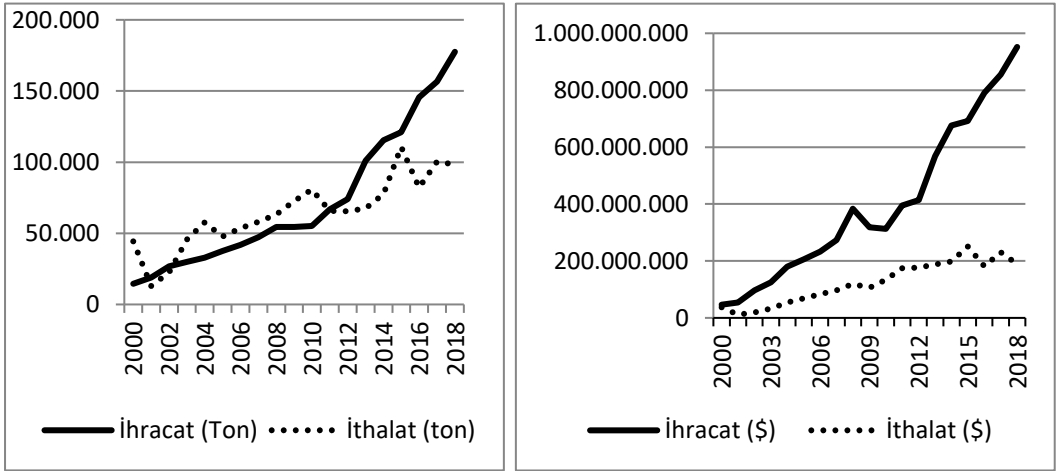
Tablo 1: Su Ürünleri Yetiştiricilik Tesisleri ve Kapasiteleri (ton/yıl)

Yıllar	Deniz Yetiştiricilik Tesisleri		İç Su Yetiştiricilik Tesisleri		Toplam	
	İşletme Sayısı	Kapasite	İşletme Sayısı	Kapasite	İşletme Sayısı	Kapasite
2002	225	25.036	1.020	25.068	1.245	50.104
2007	324	101.126	1.180	57.170	1.504	158.296
2012	408	193.420	1.883	242.322	2.291	435.742
2017	427	254.440	1.881	233.419	2.308	487.859

Kaynak: Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü (BSGM)

Su ürünleri yetiştiriciliği sektör analizlerinde yatırımın hızla gelire dönmesi, su kaynaklarının az kullanılmış olması nedeniyle potansiyelin zenginliği, işgücü ucuzluğu ve ihracat potansiyelinin yüksek oluşu vurgulanmaktadır (Para, 2014). Dünyada “mavi devrim” ve “en hızlı büyüyen tarım biçimi” olarak değerlendirilen (Clark ve Clausen, 2008: 104) su ürünleri yetiştiriciliği, Türkiye’de 1980’lerin ikinci yarısında başlayan ancak son 10 yıla kadar daha çok kıyıya yakın ve aile işletmeleri tarafından gerçekleştirilmekteyken, 2006’da yayımlanan genelge ve 2007’de yayımlanan tebliğ ile getirilen sınırlamalardan sonra sektöre büyük sermayeli oligopol haline gelmiş firmalar hakim olmaya başlamıştır (Ertör, 2016: 61). 2006 yılında yayımlanan su ürünleri yetiştiriciliği yönetmeliğine ilişkin uygulama esaslarını içeren genelge ile su ürünleri yetiştiriciliği yapılacak alanların verimli kullanımının sağlanması için, denizlerde ağ kafeslerde deniz ürünleri yetiştiriciliğinde 250 ton/yıl’dan daha küçük kapasitedeki yatırım talepleri kabul edilmeyeceği karara bağlanmıştır. Ardından 24.01.2007 tarih, 2643 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan denizlerde balık çiftliklerinin kurulamayacağı hassas niteliğindeki kapalı koy ve körfez alanlarının belirlenmesine ilişkin tebliğ ile balık çiftliklerinin 0,6 deniz mili açığa taşınması kuralı getirilmiştir. Bu iki değişiklik sektörde yer alan sınırlı sermayeli aile firmalarının tasfiyesine yol açmıştır. Son 15 yıl içinde hem deniz hem de iç su yetiştiricilik tesisleri sayı olarak ikiye katlanırken, üretim kapasitesi ise yaklaşık 10 kat artmıştır (Tablo 1). Aydın ve Mersin’de yapılması planlanan üretim alanlarının da dahil olmasıyla bu kapasitenin 45 bin ton (levrek ve çipura üretimi) daha artacağı beklenmektedir (FAO, 2018: 40).

Su ürünleri yetiştiriciliğinin sermaye için yeni birikim alanı olarak öne çıkması bu sektördeki birikim koşullarının elverişli olmasıyla ilişkilidir. Özellikle 2000’li yıllarla birlikte AB yetiştiricilik üretimindeki durgunluğun yanı sıra, dünya yetiştiricilik üretiminde en önemli ülke olan Yunanistan’ın yaşadığı kriz ve likidite sorunu nedeniyle sektörde yaşanan 2008/2009 fiyat düşüşünü aşamaması, üretimin Türkiye’ye genişlemesine yol açmış, sektöre olan devlet desteklerinin de etkisiyle Türkiye’de su ürünleri yetiştiriliği hızla büyümüştür (Ertör ve Ortega-Cerda 2017: 344; Hofherr vd., 2012: 102). Bu genişlemenin sonucunda 2016 yılı verilerine göre Türkiye 80.847 ton ile dünyadaki en büyük levrek üreticisi ve aynı zamanda dünyanın en büyük levrek ürünleri ihracatçısıdır. AB’nin birlik dışından deniz levreği ithalatının neredeyse tamamı (%98) Türkiye’den karşılanmaktadır. Bu süreçte Türkiye aynı zamanda dünyanın en büyük alabalık ve çipura üreticilerinden de biri haline gelmiştir (EUFOMA, 2018: 104; EUFOMA, 2019:13).

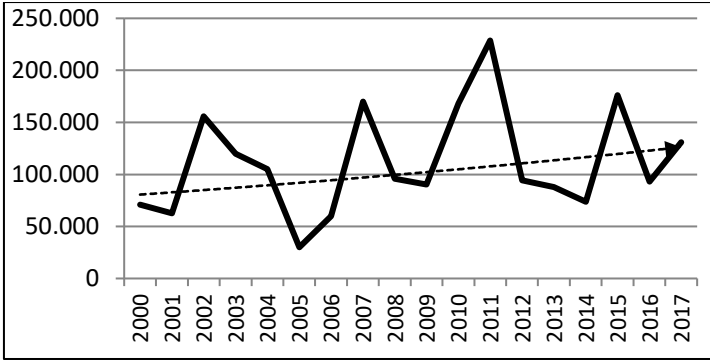

Şekil 1. Türkiye Su Ürünleri Dış Ticareti 2000-2018

Kaynak: (BSGM) 2019

Su ürünleri yetiştiriciliği sektöründeki bu hızlı büyüme hem deniz avcılığını hem de balık yemi sektörünü doğrudan etkilemektedir. Türkiye’de balık unu ve yemi fabrikalarında işlenen deniz balıkları miktarı yıllar içerisinde azalış ve artışlar gösterse de 2000 yılından bugüne yükseliş eğiliminde olduğu Şekil 2’den görülebilir. 2000 yılında balık unu ve yemi fabrikalarında işlenen deniz balıkları miktarı 71.000 tondan 2017 yılında 131.000 tona ulaşmış durumdadır. Öte yandan daha önemli ve çarpıcı gösterge ise avlanan toplam deniz balıklarının, balık unu/yemi fabrikalarına gönderilen miktarındaki oransal

değişmemiştir. Buna göre 2000'lerin ilk 3 yılına baktığımızda avlanan toplam deniz balıklarının³ ortalama %20'si balık unu fabrikalarında işlenirken, son üç yıla (2015-2017) baktığımızda ise bu oran %45'e yükselmiştir. Öte yandan iç üretimdeki artışın yanı sıra Türkiye dünyanın beşinci balık yemi ithalatçısı durumundadır (FAO, 2018). Türkiye'nin 2012-2018 yılları arasında balık yemi ithalatı neredeyse iki katına çıkarak 65 bin tondan 133 bin tona yükselmiştir (TÜİK, 2019).

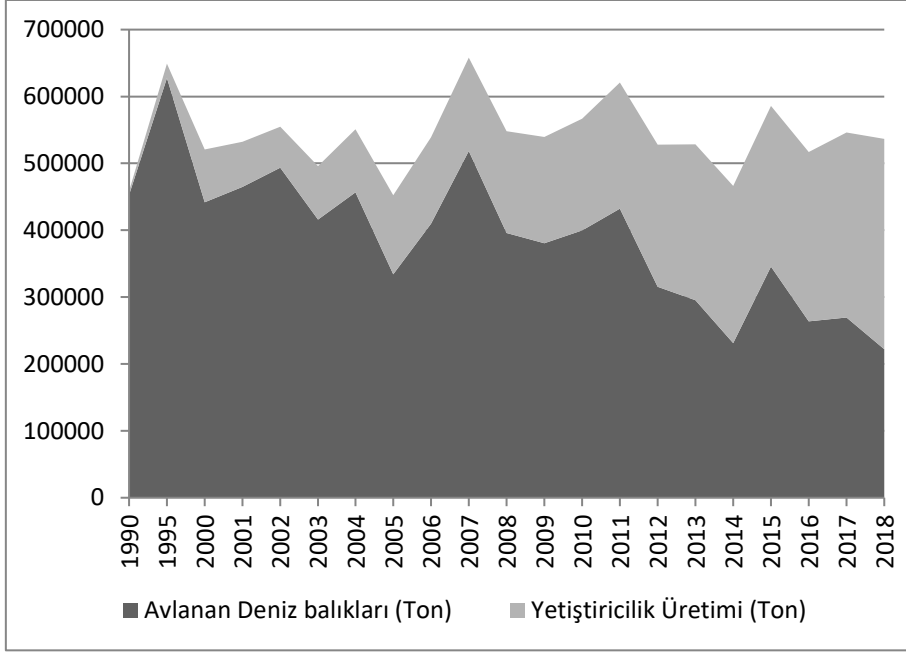
Şekil 2: Balık Unu ve Yemi Fabrikalarında İşlenen miktar (ton)

Kaynak: TÜİK, Su Ürünleri İstatistikleri, 2019

Su ürünleri yetiştiriciliğinde kullanılan yemlerde balık unu ve balık yağı yüksek düzeyde olduğundan yetiştirilen bir çok tür kendi kütlesinden daha fazla miktarda vahşi (deniz) balığa ihtiyaç duymaktadır. Dünyada en çok üretilen her bir kilogram çiftlik balığı için ortalama 1.9 kg deniz balığına ihtiyaç duyulmaktadır (Naylor vd., 2000: 1019). Türkiye’de en çok yetiştirilen türler olan levrek ve çipuranın da içinde olduğu etobur çiftlik balıkları beslenmesinde kullanılan yemler, avcılık balıkçılığında edinilen diğer balıklara dayanmaktadır. Türkiye’de çipura ve levrek üretimi için ise genellikle %30-65’i balık unu, %8-14’ü balık yağı ve diğer protein kaynaklarından oluşan balık yemi kullanılmaktadır. Çiftlik balığı üretiminde yem dönüşüm oranı Türkiye’de levrek için 1,8-2,4 ve çipura için 1,6-2,2 arasında değişen oranlardadır (Yavuzcan vd., 2010: 774). Yani bir kilo çiftlik çipurası veya levreği üretebilmek için 2 kiloya yakın deniz balığının avlanmasına ve yeme dönüştürülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çiftlik balıkları üretimindeki artış, denizlerdeki doğal

³ Türkiye’de balık unu, yağı ve yemi fabrikalarında girdi olarak kullanılan balıklar hamsi ve çaçadır. Bu balıklar endüstriyel balıkçı tekneleri (gırgır ve troller) tarafından avlanmaktadır.

balık stokunun aşırı avlanmasına ve deniz balıklarının beslenebileceği balıklardaki azalışa neden olmasıyla su ürünleri üretiminde sürdürülebilirlik tartışması yaşanmaktadır. Öte yandan yetiştirme tesislerinin doğal yaşam alanlarını bozarak ve diğer ekolojik etkileri nedeniyle doğal deniz canlılarının azalmasına da yol açtığı ileri sürülmektedir (Naylor vd., 2000: 1019).

Şekil 3: Türkiye’de avlanan deniz balıkları ve yetiştiricilik üretimi (ton)

Kaynak: TÜİK Su Ürünleri İstatistikleri verilerinden derlenmiştir.

Türkiye balıkçılığında kapitalist ilişkilerin ve dinamiklerin yoğunlaşmasıyla deniz avcılığı ve su ürünleri yetiştiriciliği arasında bir yer değiştirme gözlenmektedir (Şekil 3). 2002 yılında Türkiye’de avlanan toplam deniz balıkları miktarı 493 bin ton iken, 2018 yılına gelindiğinde %55 oranında azalarak 222 bin tona gerilemiştir. Avlanan deniz balıklarındaki bu büyük gerilemenin aksine yetiştiricilik üretimi ise aynı yıllar arasında 61 bin tondan %414 oranında artarak 314 bin tona yükselmiştir. Türkiye tarihinde ilk kez 2017 yılında avlanan deniz balıkları miktarı yetiştiricilik üretiminin gerisinde kalmış ve toplam balık üretiminde yetiştiricilik üretimi %50,62’lik paya sahip olmuştur. Bu yer değiştirme 2018 yılı verilerinde daha da görünür hale gelmiş ve toplam balık ürünleri üretiminde avlanan deniz balıkları %41,38’e gerilerken yetiştiricilik üretimi %58,62’lik paya ulaşmıştır. Avlanan deniz balıkları miktarındaki gerilemenin yanı sıra Türkiye’de görülen deniz balıkları çeşitliliği de azalmaktadır. Sonuçta Türkiye’deki denizlerde balık çeşitliliği ve balık

miktarındaki azalma, hızla büyüyen ve yüksek sabit sermaye yatırımlarıyla ileri teknolojiyi kullanan endüstriyel balıkçı teknelerine (gırgır ve trol tekneleri⁴) sahip balıkçılık sermayesini meta sınırlarını genişletmeye itmiş ve uluslararasılaşmasına yol açmıştır. Moritanya ise bu yeni meta sahalarının en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü Avcılık ve Kontrol Daire Başkanı Melih Er'in Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV) tarafından İstanbul Deniz Ticaret Odası'nda düzenlenen çalıştaydaki ifadeleri bu sürecin yeni meta sahaları ile devam edeceğine işaret etmektedir (DHA, 21 Kasım 2018):

“Kongo, Mauritius ve Madagaskar Adası'na bizzat ben gittim. Şu anda iki ülke arasında hemen hemen anlaşma metinlerimiz hazır. İnşallah balıkçılarımızı da oralarda görmek istiyoruz. Nijerya ile de balıkçılık yapılması konusunda görüşmelerimiz sürüyor. Son 3 yıldır Afrika açılımı konusuna çok düşünüyoruz. Balıkçılarımız ile birlikte şunun bilincindeyiz; artık gemilerimiz denizlerimizi kaldırmıyor. 2002'den bu yana gemilerimize boy uzatma izni yani ruhsat vermiyoruz. Ama gün geçtikçe motor ve teknoloji geliştikçe teknoloji gücümüz artıyor. Sonuç olarak da balıkçı gemilerimizin Afrika'ya veya başka ülkelere balıkçılık yapmak için gitmeleri konusunda bakanlık olarak çalışmalarımızı sürdürüyoruz.”

2. Türkiye Balıkçılık Sermayesinin Yeni Birikim Mekanı: Moritanya

Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile ekonomik ilişkisi 1990'lı yılların sonuna doğru başlamış ancak Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde önemli bir ivme kazanmıştır. 1998 yılında Afrika'ya Açılım Eylem Planı ile başlayan süreç AKP'nin iktidara geldikten bir yıl sonra 2003 yılı başında hazırladığı kıtadaki ülkelerle iktisadi alandaki işbirliğinin geliştirilmesi amacını taşıyan ‘Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi’ ile devam etmiştir. AKP hükümeti tarafından 2005 yılının Afrika yılı olarak kabul edilmesi ve 2008 yılında Türkiye Afrika İşbirliği Zirvesinin düzenlenmesinin ardından 2010 yılında kabul edilen “Afrika Strateji Belgesi” ile Afrika Türkiye arasındaki ilişkilerin kurumsallaşması anlamına gelmektedir. Türkiye'nin Afrika'da 2009 yılı itibarıyla 7'si Sahra-altı Afrika'da (SAA) olmak üzere 12 büyükelçiliği bulunmaktayken, bu sayı 2018 yılında 41'e çıkmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı [TCDB], 2019).

⁴ Gırgır avcılığı, balık sürüsünün gözle veya balık bulucu cihazlarla tespit edilerek, etrafının halka şeklindeki uzun bir ağ ile çevrilip, daha sonra ağın alt kenarında bulunan kurşun yakanın istinga denilen halatlarla büzülerek balığın ağ içine hapsedilmesine dayanmaktadır. Trol gemileri ise gemiye bağlı olarak deniz dibinde veya su içinde sürüklenen, genellikle mekanik olarak atılıp, su ürünlerinin torbasında toplanarak avlanmalarını sağlayan av araçlarıdır (TÜİK, Su Ürünleri İstatistikleri).

AKP hükümetleri döneminde hız kazanan Afrika Türkiye ilişkilerinin sonucunda Türkiye'nin Afrika'yla ticaret hacmi 2003-2018 arasında 4 kat yükseliş göstererek 20,6 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin Afrika kıtasına yönelik ihracatı 2,1 milyar dolardan 11,7 milyar dolara yükselirken, ithalatı ise 3,3 milyar dolardan 8,9 milyar dolara yaklaşmış, Türkiye'nin geçen yıl itibariyle Kıta genelindeki yatırımları da 6,2 milyar dolara ulaşmıştır (DEİK, 2018).

Türkiye sermayesinin bu kıtadaki yatırımları içerisinde en önemli ülkelerden biri ise Moritanya'dır. Kuzeybatı Afrika'da yer alan Moritanya 754 km'lik Atlantik Okyanusuna kıyısı ve 234.000 km²'lik Münhasır Ekonomik Bölgesi (EEZ⁵) ile özellikle uluslararası balıkçılık sermayesi için önemli bir meta sahasıdır. Kanarya Akıntısı tarafından taşınan besinler ve soğuk suyun yükselmesi nedeniyle balıkçılık kaynakları açısından oldukça zengin olan Moritanya'da 200'ü ticari olarak kullanılabilen yaklaşık 600 farklı balık çeşidi tanımlanmıştır (Marti-Dominguez, 2018: 11). Dünyanın en önemli deniz balıkçılığı bölgeleri arasında yer alan Moritanya'nın ekonomisi, özellikle Avrupa Birliği Çin, Rusya ve diğer ülkelerle yapmış olduğu balıkçılık anlaşmalarına büyük ölçüde bağımlı durumdadır. Son 20 yılda Moritanya sularında yabancı endüstriyel balıkçı filolarının hızla artışıyla bu ülkedeki deniz balıkçılığında büyük bir patlama yaşanmıştır. Yalnızca 2008-2012 yılları arasında 200.000 tondan iki kat artarak 400.000 tona ulaşan balık miktarının yanı sıra 1990'lardan itibaren endüstriyel balıkçı filolarındaki artış %300'ün üzerindedir (Ramos vd, 2017: 4).

⁵ EEZ, bir kıyı devletinin kıta sahanlığının bitişigindeki kıyıdan 200 mil kadar uzanan bir bant olarak alınan deniz kaynakları üzerinde bir takım haklara sahip olduğu alandır.

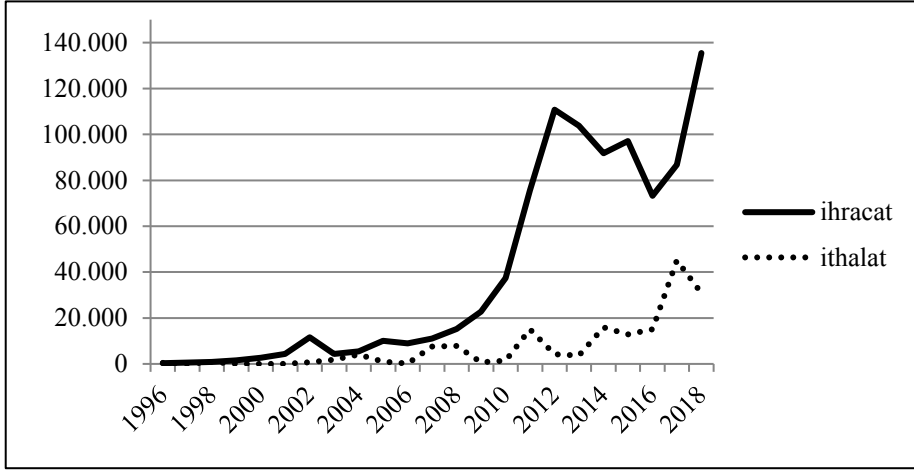
Kaynak: Google Haritalar, 2019 “Türkiye-Moritanya”

Türkiye’nin Moritanya ile olan ilişkilerin geçmişi oldukça kısadır. Afrika açılımı çerçevesinde 2011 yılında önce Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ⁶ (DEİK) Moritanya ile olabilecek mevcut işbirliği potansiyelini değerlendirmek amacıyla Türkiye-Moritanya İş Konseyi kurulmuş ardından Nisan ayında ise büyükelçilik kurulmuştur. Moritanya Balıkçılık bakanı ile büyükelçi arasında özellikle balıkçılık konusunda Türkiye Moritanya arasındaki işbirliğinin sağlanması ve geliştirilmesi görüşülmüş ve takip eden yıl Türkiye’den balıkçılık sektöründen iş insanları Moritanya Balıkçılık ve Deniz Ekonomisi Bakanı’nı ziyaret etmişlerdir. Bu süreç balıkçılık konusunda Türkiye ile Moritanya arasında imzalanacak anlaşmanın görüşmelerinin başlaması olarak kabul edilebilir. Bu görüşmelerin başladığı yıl Türkiye’nin balık ürünleri ithal ettiği ülkeler arasında Moritanya Norveçten sonra ikinci sıradadır (Ferhavi, 2013: 26). Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu’nun Nisan 2013’de yayınlanan raporunda Türkiye-Moritanya ilişkilerinin özellikle balıkçılık sektörü açısından

⁶ 1986 yılında kurulan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu-DEİK, Türkiye özel sektörünün dış ticaret, uluslararası yatırımlar, hizmetler, müteahhitlik ve lojistik başta olmak üzere, dış ekonomik ilişkilerini yürütme; yurt içi ve yurt dışında yatırım imkânlarını araştırma; Türkiye’nin ihracatını artırmaya katkı sağlama ve benzeri iş geliştirme çalışmalarını koordine etmekle görevlendirilmiş kurumdur. 11 Eylül 2014 tarihinde çıkarılan 6552 sayılı Kanunla yeni bir yapıya kavuşan DEİK, “Türk özel sektörünün dış ekonomik ilişkilerini yürütme” görevini tamamiyle üstlenmiş durumdadır.

geliştirilmesi önerilmektedir (Ferhavi, 2013: 8). Bu ilk görüşmelerin ardından 2016-2018 yılları arası ekonomik ilişkilerin kurumsallaştığı yıllar olmuştur. Önce 2016 ve 2017 yıllarında her iki ülkenin bakanlıklar düzeyinde ikili anlaşmaların görüşüldüğü karşılıklı ziyaretleri gerçekleşmiş ardından 28 Şubat 2018’de Türkiye’den sermaye temsilcileri, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), DEİK Türkiye Moritanya İş Konseyi, Moritanya Ulusal İşverenler Birliği (UNPM) temsilcilerinin de katıldığı Moritanya-Türkiye İş Forumu gerçekleştirilmiştir. DEİK ve UNPM arasında Türkiye-Moritanya İş Konseyi Kuruluş Anlaşması imzalandığı bu forumun sonunda Türkiye Cumhuriyeti ve Moritanya İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları nezdinde hükümetler arasında, balıkçılık ve deniz ekonomisi, tarım, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, turizm, madencilik, diaspora ve eğitim alanlarında 7 anlaşma imzalanmıştır. TİM Başkanı ve DEİK Başkan Yardımcısı Mehmet Büyükekşi’nin bu forumda yapmış olduğu açıklama Moritanya’nın Türkiye’deki özellikle balıkçılık sermayesi için önemini ortaya koymaktadır: “Moritanya Türkiye’nin 350 milyon nüfuslu Batı Afrika pazarına açılan kapılarından biridir. Bu ziyaret vesilesiyle yeni yatırımların gündeme geleceği inancındayız. Moritanya, Türk balıkçılık ve su ürünleri sektörü açısından büyük bir cazibe merkezidir” (DEİK, 2018).

Bir yandan yukarıda aktardığımız Moritanya ile ekonomik ilişkilerin kurumsallaştırma çabaları sürerken diğer yandan bu süreçte 2015 yılından itibaren Türkiye balıkçılık sermayesi Moritanya’da yatırımlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Türkiye balıkçılık sermayesinin Moritanya’daki yatırımları farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yatırımlar Moritanya’da tekne kiralama yoluyla deniz avcılığı yapma, Moritanya’da kurulu balıkçılık sektöründeki firmalarla ortaklıklar kurarak veya satın alma yoluyla balık unu/yağı üretimini gerçekleştirme ve balık unu/yağı üreten yerel şirketlerle özel anlaşmalara dayalı kendi gırgır ve trol tekneleriyle deniz avcılığı yapma gibi çeşitlenmektedir. Tüm Türkiye şirketleri ve tekneleri, Moritanya balıkçılık otoriteleri tarafından verilen balıkçılık ruhsatlarına ve kotalarına sahiptir. Bazı Türk balıkçı gemileri Moritanya’da kurulu dört Türkiye sermayeli balık unu/yağı fabrikaları için çalışırken, bazıları ise Moritanya’da 10’dan fazla balık unu fabrikası kurmuş olan Çinli şirketler için de çalışmaktadır (Öztürk, 2017: 89). Burada öne çıkan bir diğer nokta Türkiye’de su ürünleri yetiştiriciliği sektörünün ihtiyaç duyduğu balık ununun önemli bir kısmının Moritanya üzerinden karşılandığıdır. 2017 verilerine göre Moritanya’nın balık unu ihracatının yaklaşık %30’u Türkiye’ye yapılmaktadır. 2013 yılında Türkiye Moritanya’dan yalnızca 817 ton balık unu ithal ederken dört yılda çarpıcı bir yükselişle 28.664 tona ulaşmış ve bu miktar ile Moritanya’nın balık unu ihraç ettiği ülkeler arasında Çin’den sonra ikinci sıraya yükselmiştir (TUIK, 2018; Harkell, 2018)

Şekil 4. Moritanya-Türkiye Dış Ticareti (bin dolar)

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret verilerinden derlenmiştir (www.tuik.gov.tr)

Türkiye’deki endüstriyel balıkçı teknelerinin meta genişleme stratejisi ile Moritanya kıyılarında balıkçılık yapması 2015 yılında başlamıştır. 2015 yılında bir gırgır teknesi ile başlayan bu genişleme 2018 yılında 33 gırgır teknesi 18 trol teknesi olmak üzere 51 tekneye kadar ulaşmıştır. 2018 Haziran ayı itibariyle 9 teknenin geri dönmesiyle halen 42 tekne Moritanya’da deniz avcılığı yapmaktadır. Moritanya’da bulunan Türk endüstriyel balıkçı gemilerinin boy-ları gırgır tekneleri için 34-50 metre, trol tekneleri için ise 22-34 metre arasında değişmektedir (Öztürk, 2018: 189). Türkiye’de deniz balıkları stoklarındaki azalma nedeniyle Moritanya’nın zengin balık kaynakları önce Karadeniz ardından Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerindeki endüstriyel balıkçıların bu yeni meta sahasına yönelmesine sebep olmuştur. Bu genişleme sık sık ulusal ve yerel basına da yansımaktadır⁷. Konuyla ilgili Ordu’nun yerel gazetesine konuşan bir tekne sahibinin sözleri durumu özetlemektedir (Ordu Olay, 2017):

Karadeniz artık bizler için tatmin edici bir av sunmuyor. Bazı teknelerin kazancı iyi bazıları için ise çok kötü. Denizde tekne bakımından aşırı bir yoğunluk var, avcı sayısı çok. Moritanya, Atlas Okyanusu kıyılarında. Oraya ilk kez gideceğiz ve yeni bir sezona başlayacağız. Anlaşmalar yap-

⁷ Bu haberlerden bazıları için bkz. İskenderun Haber (2017) “Akdeniz Balıkçısı Gözünü Moritanya’ya Dikti” <http://www.iskenderun.org/haber/akdeniz-balikcisi-gozunu-moritanyaya-dikti-h35465.html> (10.10.208); Nurettin Baki (2019) “Afrika’nın Egeli Balıkçıları”, <http://ilksesgazetesi.com/haberler/guncel/afrikanin-egeli-balikcileri> (04.05.2019); Hürriyet (2018) “Moritanya’da 1000 Balıkçı 52 Türk Teknesi İle Avlanıyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/moritanyada-bin-balikci-52-turk-teknesi-ile-av-40962627> (02.03.2019)

tık. Avlayacağımız balıkları genelde balık unu, balık yağı fabrikalarına vereceğiz. Orada sürekli avcılık var gidip dönme hesabı da yapmıyoruz. Teknelerimiz orada kalacak. Orada balığın bol olduğunu söylüyorlar. 1 Eylül'de Türkiye'de başlayacak olan av sezonu için de dönmeyi düşünmüyoruz. Sonuçta orası okyanus bizim buralara göre daha verimli. Karadeniz, gelecek sezonlar için pek umut verici gözüküyor.

Türkiye'den Moritanya'ya giden balık avlama kapasiteleri 400 tona kadar çıkabilen gırgır ve trol teknelerinin artmasıyla Moritanya'nın deniz avcılığından elde ettiği balık miktarı da yükselmiştir. Örneğin 2015 yılında 18.000 ton civarında olan avlanan sardalya miktarı 2016 yılında çarpıcı biçimde artarak 79.000 tona ulaşmıştır. Bunu yanı sıra denizde geçirilen balıkçılık aktivitesi de 2015-2016 yıllarında %16 artmış durumdadır. Bu artışlar FAO (2018) raporunda Türk gırgır teknelerinin bölgeye gelişile ilişkilelendirilmektedir.

3. Karadeniz'den Bilinmeyen Sulara: Afrika'da Balık İşçiliği

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada 2015 yılından itibaren Türkiye balıkçılığında yeni bir olgu olarak karşımıza çıkan Türkiye'den Moritanya'ya giden endüstriyel balıkçı teknelerinde çalışanlara odaklanılmıştır. Türkiye'den bir Afrika ülkesi olan Moritanya'ya balıkçılık yapmak için çalışma amaçlı göç eden balık işçilerinin göç süreçleri, emek süreçleri, çalışma koşulları, yaşam koşulları ve onları bu göçe iten dinamikleri anlamak için nitel veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Moritanya'da çalışan balık işçilerinin yoğun olarak Ordu ilinden göç ettiği tespit edildiğinden araştırmamız Ordu ilinin endüstriyel balıkçı teknelerine en çok istihdam sağlayan Perşembe ve Fatsa ilçelerinin limanlarında gerçekleşmiştir. Moritanya'da çalışan balıkçılarla görüşmeler yapabilmek için Türkiye'ye izne geldikleri dönemler takip edilmiş ve kartopu örnekleme modeliyle toplam 22 kişi ile yarı yapılandırılmış soru formları üzerinden yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşme yapılan 22 kişinin 18'i Moritanya'da bulunan beş farklı gırgır teknesinde tayfa iken, 4 'ü ise gırgır teknelerine tayfa sağlayan ve Moritanya'da bu tayfaların başında bulunarak onlar ile tekne sahibi/firmalar arasında iletişimi sağlayan, tayfaların tekne üzerindeki iş organizasyonunu düzenleyen bölgede "kocareis" olarak tanımlanan, işçibaşı/aracı olarak kategorize edebileceğimiz kişilerdir. Gırgır teknelerinde çalışanların dışında Moritanya'da 2016'dan beri gırgır teknesi olan iki ayrı firma sahibi ile de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın saha kısmı 2018 Mayıs ayı ile 2019 Mart ayları arasında tamamlanmıştır.

3.2. Bulgular ve Tartışma

Türkiye'den Moritanya'ya gırgır teknelerinde çalışmak için bu ülkeye giden balık işçilerinin göç süreci, proje bazlı/sözleşmeli göç olarak tanımlanabilir. Bu göç biçimi kişinin çalışacağı işvereni tarafından belirli bir Devlette gerçekleştirilen bir proje için belirli bir süreyle ve sadece söz konusu projede çalışmak üzere istihdam amacıyla ilgili ülkeye göç etmesidir (IOM, 2009; İçduygu ve Karaçay, 2012). Moritanya'da da bu çerçevede en az 1000 balık işçisinin çalıştığı bilinmektedir (TÜDAV, 2018; Öztürk, 2018). Yaptığımız saha çalışmasında Moritanya'da çalışan balık işçilerinin daha önce Türkiye'de de gırgır teknelerinde tayfa olarak çalışan ve çoğunlukla Karadeniz bölgesinden olduğu saptanmıştır. Karadeniz bölgesinde özellikle Ordu ili Perşembe ilçesi ise balıkçıların geldiği yerler arasında önce çıkmaktadır.

Moritanya'da Karadeniz'den, Ege'den, Akdeniz'den, Marmara'dan tekneler var ama 30 tekneyi yan yana getir, 25'inde ağırlık Karadenizli tayfadır. Onların da çoğunluğu Perşembeli'dir. Tekne sahipleri özellikle Perşembeli ister teknesinde. Bizler atadan dededen beri bu mesleği yapıyoruz, artık beynimize, ellerimize ruhumuza kazınmış bu meslek, istesek de söküp atamayız. Sanatımız bu bizim (G4, 46 yaşında, kocareis).

Araştırmada ilk olarak Ordu'lu balık işçilerinin neden Moritanya'ya çalışmaya gittikleri, onları çalışma amaçlı bu göç sürecine iten sebepleri açığa çıkarılmaya çalışıldı. Bölgede başka istihdam koşullarının bulunmaması, Ordu ilinin daha özel olarak ise Perşembe ilçesinin tarihsel olarak bir balıkçı kenti/kasabası olması, balık işçilerinin düşük eğitim düzeyi ve başka sektörlerde iş tecrübesinin olmayışı Ordu'lu balık işçileri için gırgır ya da trol teknelerinde çalışma tek seçenek olarak gerçekleşmektedir (Ulukan, 2016). İlk bölümlerde aktarılan deniz avcılığındaki gerileme nedeniyle Türkiye'deki endüstriyel balıkçı teknelerindeki istihdam koşullarının da gerilemesiyle, Moritanya'da çalışma önemli bir istihdam olanağı olarak görülmektedir. Endüstriyel balıkçı teknelerinde istihdam edilenlerin önemli bir kısmı daha önce başka bir iş yapmamış iken, bir kısmı ise daha önce kendi küçük balıkçı teknesine sahip, yarı ya da tam mülksüzleşmiş balıkçılardan oluşmaktadır.

Türkiye'de balıkçılık sanatı bitti artık... Bu kadar büyük teknelerle üzerindeki sonarlarla avcılık yaparsan sonumuz bu olur... Balık bırakmadılar ki denizde... Küçük balıkçı hepten gitti zaten... Bak benim 8 metre kayığım vardı artık hiç çıkamıyorum balığa yetmiyor ki... Ne yapacaksın ya bu diyardan gideceksin ya da elin mahkum gırgır teknelerinde tayfa olarak çalışacaksın... Ama artık o gırgır teknelerinde de para kazanamıyorsun... Eylülde başladı sezon hop ocak demedi bitti... Eskiden böyle değildi Nisana kadar avcılık vardı balık boldu... Ama şimdi ne oldu gidiyoruz önceden adını bile duymadığım bir ülkeye, Moritanya'da balıkçılık yapıyoruz...(G17, 51 yaşında, tayfa).

Son 15 yılda kıyı balıkçılığı yapan geleneksel/küçük balıkçılar olarak nitelenen 10 metreden küçük balıkçı teknelerinin sayısı %18 oranında gerilemiştir. Diğer bir ifadeyle 2002-2017 yılları arasında yaklaşık 3000 küçük balıkçı balıkçılıktan çekilmiştir. Benzer şekilde orta balıkçılar olarak tanımlayabileceğimiz 20 metreden küçük ancak 10 metreden büyük tekneye sahip balıkçılar ise son 15 yılda %35 oranında azalmıştır. Diğer yandan 20 metreden büyük endüstriyel balıkçı teknelerinde ise bu yıllar arasında %38'lik bir artış gerçekleşmiş ve 522 tekneden 719 tekneye ulaşmıştır. Balıkçılıktan çekilen küçük ve orta balıkçılar çoğunlukla endüstriyel balıkçı teknelerinde tayfa olarak çalışma (işçileşme) ve/veya göç seçeneğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim bu konuda Türkiye'de yapılan az sayıdaki çalışma işçileşme süreçlerini gözlemlemektedir (Ulukan, 2016; Knudsen ve Koçak; 2011; Knudsen vd., 2010). Balıkçılıktaki bu farklılaşmanın Türkiye balıkçılığındaki kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve derinleşmesi sürecinde artarak devam edeceği öngörülebilir. Dolayısıyla Türkiye balıkçılık sermayesinin meta sınırlarını genişleterek uluslararasılaşması ve Türkiye dışında avcılığın artmasıyla bu işçileşme süreçlerinin birbiriyle örtüşmesi beklenebilir.

Gerçekleştirilen görüşmelerde Moritanya'da çalışmanın bir diğer nedeni ise Türkiye'deki balıkçılık sezonu yedi ay onbeş gün (1 Eylül-15 Nisan) iken Moritanya'da yıl boyu çalışmanın mümkün olmasıydı. Çoğu evli balık işçisinin hanenin tek gelir getireni olduğu düşünüldüğünde Moritanya'da çalışma hanenin geçim koşulları için seçenekten çok mecburiyet haline gelmektedir. Türkiye'de balıkçılık sezonunda ilk 5 aydan sonraki Şubat-Nisan 15 dönemi balıkçılığın azaldığı dolayısıyla istihdam ve gelir koşullarının da balık işçileri için gerilediği bir dönem olduğundan, uzun süreli istihdam güvencesi, gelir devamlılığı ve gelirin yüksekliği nedeniyle Moritanya'nın balık işçileri tarafından tercih edildiği görülmektedir.

Çocuğumu bu illetten (*balıkçılığı kastediyor*) uzak tutmam gerekiyor, o yüzden onları okutmak için çabalıyorum. Biz çektik onlar çekmesin... Çok şükür büyük oğlan şimdi üniversitede okuyor, kız ise lisede... Bu devirde çocuk okutmak kolay mı, evin masrafları faturalar... Moritanya işi olmasaydı buradaki balıkçılıkla anca borç biriktirirsin... Bize dinlenmek yok gurbet balıkçılığı idi zaten işimiz şimdi hepten gurbete gitmiş olduk... Çocuk üniversiteyi bitirene kadar Moritanya'ya gideceğiz... E sonra düğün çıkacak başka bir şey çıkacak, masraflar bitmez ki... Tayfanın emekli hayatı yaşayanını bulamazsın zaten (G2,44 yaş, tayfa).

Ekonomik bir umut olsun diye gittik Moritanya'ya. Orada 12 ay iş garantisi var burada ise Karadenizde balıkçılığın geleceği yok artık. 5 senede burada kazanacağını eğer iyi bir tekneye düştüysen 2-3 senede orada kazanırsın. Masaları da daha yüksek. Burada 5-6 alıyorsan orada 7-8 alırsın... Ben Moritanya'ya gitmeden önce Karadeniz'den bir gırgır ile görüştüm bana en fazla 5 ay çalışma garantisi veriyor balığın en bol olduğu palamut sezonu eylül-Ocak

arası... E sonra ben ne yapacağım çocuklarım ne yiyecek bunu düşünmek zorundayım... Ben de Moritanya için anlaştım, 2 senedir de oradayım (G13, 39 yaş, Tayfa).

Türkiye’de endüstriyel balıkçı teknelerindeki istihdam biçimi, çalışmanın mevsimsel olması nedeniyle mevsimlik işçilik olarak tanımlanabilir. Tıpkı bitkisel üretimde (pamuk, fındık, sebze-meyve vb) olduğu gibi balıkçılıkta da çalışacak işçiler çoğunlukla işçi araçları tarafından temin edilmektedir. Türkiye’de gırgır ya da trol teknelerinde çalışacak tayfalar “kocareis” olarak bilinen işçi araçları ile çalışacakları tekneyi bulmaktadır. Bu durum Moritanya’daki tekneler için de geçerlidir. Kocareisler anlaştıkları gırgır teknesi için teknenin büyüklüğüne göre ortalama 20-30 arası işçiden oluşan bir takım oluşturmaktadır. Her bir gırgır teknesinin anlaşmış olduğu bir kocareisi bulunmaktadır ve bu kocareisler tayfalarla birlikte Moritanya’ya giderek teknede onların başında bulunmaktadır. Kocareisler bir tarafta teknede çalışan işçilerin organizasyonundan sorumluyken öte yandan tekne sahibi/firma ile işçiler arasında iletişimi sağlayan kişilerdir. Ancak kocareisler ile işçiler arasındaki ilişki genellikle enformel ve güvene dayalı bir ilişkidir. Moritanya’ya çalışmak için giden balık işçileri ile kocareisler arasında ya da firma/tekne sahibi arasında yazılı bir sözleşme yapılmamaktadır. Bu enformel biçim kimi zaman balık işçilerinin hak kayıplarına da yol açabilmektedir.

Orada (Moritanya) 30 teknenin 25’inin kocareisi Perşembelidir. Ben 18 yıldır aynı teknenin kocareisiyim. 3 senedir de onlarla Moritanya’dayım. Kocareislik zor iş, hem tayfanın güvenini boşa çıkarmayacaksın hem de tekne sahibine para kazandıracaksın. Şartları iyi olan, tayfasını kollayan tekne sayısı çok azdır. Ben şanslıyım o az olan teknelerden biriyle çalışıyorum. Bu nedenle benimle çalışan tayfada memnundur ve çalışkandır. Yıllardır aynı kişilerle çalışıyoruz. Önce Türkiye’de çalışıyorduk şimdi Moritanya’da bir iki kişi dışında kimse değişmedi. Perşembeye geldiğimde yanıma gelip beni de takıma al diye para teklif eden bile oldu.. Bazı tekneler var ki her sene kocareis ve ekip değiştirir. Çok kişinin parası kalmıştır, maaş vermemişlerdir (G1, 49 yaş, kocareis).

Tekne sahipleri sözünü tutmayınca bütün tepkiler bana geliyor. Benim ilk gittiğim tekne beni tayfayla karşı karşıya getirdi. Pasaport masraflarını, yol masraflarını, vize masraflarını hep maaşlardan kesti oysa hepsini karşılayacağını söylemişti ilk başta ama tabi yazılı bir sözleşme yok. İstersen çalış diyor istemezsen al takımını istediğin yere git diyor. Sözünü tutan, iyi çalışan çok az tekne vardır (G9, 45 yaş, kocareis).

Moritanya’da deniz avcılığı yapmak için Türkiye’den giden gırgır/trol teknelerinin çoğunluğu Moritanya’daki balık unu firmalarıyla önceden anlaşma yaparak ve bu firmalardan belirli oranlarda finansal destek alarak tekneleri okyanus şartlarına uygun hale getirdikten sonra Moritanya’ya gitmektedir. Bunun dışında sayıca az olan daha güçlü sermayeye sahip firmalar ise

kendi aracı firmalarını Moritanya'da kurarak ya da oradaki firmalarla ortaklıklara giderek avcılık yapmaktadır. Ancak tüm teknelerin Moritanya'da çalıştığı aracı firmalar mevcuttur. Bu aracı firmalar Türkiye firmalarının Moritanya sularında avlanması için gerekli olan izinleri (avcılık lisanslarını/kotalarını), diğer idari işlemleri, çalışacak tayfaların vize işlemlerini vb. gerçekleştirmektedir. Tekneler Türkiye'den Moritanya'ya ilk giderken uluslararası sulara geçerli gemici belgesine sahip tayfalardan oluşan mürettebatla yaklaşık 13 gün süren bir yolculukla ulaşırken, diğer tayfalar İstanbul'dan uçak yolculuğuyla önce Moritanya'nın başkenti Nuakşot'a (Nouakchott) ardından minibüsler ile altı saat süren bir yolculukla teknelerin bulunduğu liman kenti Nadi bu'ya (Nouadhibou) ulaşmaktadır. Türk Hava Yolları'nın Moritanya'nın başkenti Nuakşot'a haftanın beş günü uçuş olması Moritanya ile olan ekonomik faaliyetlerin geldiği nokta açısından dikkat çekicidir. Moritanya'ya vize ise havaalanında bekleyen aracı firmanın çalışanları tarafından teknedeki çalışacak tüm tayfalara toplu olarak havaalanında çoğunlukla 1 ya da 3 aylık turist vizesi olarak alınmaktadır.

Moritanya'daki endüstriyel balıkçı tekneleri içerisinde hem sayı olarak hem de üzerinde en çok çalışan sayısı barındıran tekneler gırgır tekneleridir. Görüşme gerçekleştirilen tüm balık işçileri Moritanya'da gırgır teknelerinde çalışmaktaydı. Gırgır teknelerinde iş organizasyonu Türkiye'deki gırgır avcılığı ile benzerdir. Teknede bir hiyerarşi söz konusudur. Bu hiyerarşinin en tepesinde teknenin kaptanı (reis) bulunurken, tüm balık işçilerinden sorumlu olan kocareis ise ikinci sırada gelmektedir. Moritanya'daki gırgır teknelerinde çoğunlukla teknenin sahibi/sahipleri teknede reis olarak bulunurken, sermayesi daha büyük olan şirketlerde ise ücretli reisler de bulunabilmektedir. Bir gırgır teknesinde var olan emek biçimleri işin niteliğine göre hiyerarşide yer almaktadır. Buna göre daha nitelikli ve işin yapılmasında kritik öneme sahip olan pozisyonlar, botçu, ırgatçı, makinist, aşçı ve palacıdır⁸. Bunların dışında daha az vasıf ve tecrübe gerektiren pozisyonda çalışanlara güverte işçileri/tayfaları olarak tanımlayabiliriz. Bu çalışanlar ise genellikle güvertede ağların denize atılması toplanması, balıkların ağlardan güverteye aktarılması, balık kasalama işleri vb. işleri yapmaktadır. Tüm bu iş organizasyonunu, hiyerarşiyi incelediğimizde üretim ilişkileri ve çalışma ilişkileri açısından endüstriyel balıkçı tekneleri ile fabrikalar birbiri ile benzeşmektedir. Endüstriyel balıkçı teknelerinde balık işçisi olarak çalışma dünyanın en tehlikeli mesleklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çalışma saatlerinin uzun, dinlenme sürelerinin kısa

⁸ Botçu gırgır teknelerinin kış bölümünde bulunan yardımcı tekneyi (bot) av sırasında kullanan kişilerdir. ırgatçı ise gırgır ağının altını toplamak, büzmek için gerekli olan çelik halatların/tellerin sarıldığı hidrolik ya da mekanik ırgatları kullanmaktadır. Palacı teknenin kış tarafında ağ ekibinin başında ağır denize atılması ve toplanmasını organize etmektedir. Ayrıca bknz. Uluhan, 2016.

ve yapılan işin tehlikeli ve ağır olmasının yanı sıra Moritanya'da çalışan Türk balık işçileri alışık olmadıkları iklim koşulları ile de mücadele etmektedirler. Görüşme yaptığımız balık işçilerinin tamamı Moritanya ile Türkiye'deki çalışmayı karşılaştırdıklarında en büyük problemi sıcak ve aileden çok uzakta olmak olarak belirtmişlerdir.

Hava esmezse zaten sürekli avcılık yapıyoruz. Ağ attık ambarı balıkla doldurduk sonrası limana gidip fabrikaya balığı veriyorsun. Av işi başlı başına yoğun ve ağır bir iştir. Sonrasında temizlik ve ağ onarım işleri, balık aktarma boşaltma, kasalama öyle sanıldığı gibi boş zamanı olan bir iş değil. Çok fazla dinlenme şansın yok. Hava eserse limanda demir atıyoruz. Orada da Sabah 8'den akşam 6'ya kadar çalıştırırlar, ağ tamiri yaparız. Burada sular sık olduğundan ağ çok çabuk yıpranıyor, sürekli ağ işi çıkıyor. Limana ancak balık boşaltırken, erzak vs ikmali için gidebiliyoruz. Taşa basamıyorsun, aileni özölüyorsun, gurbet ağır basıyor. Hava esse de bir taşa basalım – taş dediğime de bakma orası çöl kuma basıyoruz- diye çok dua ederiz (G21, 42 yaş, tayfa).

İlk gittiğimde çok zorlandım. Havası çok sıcak, her yer kum hele bir de çöl fırtınaları oldu mu dayanamıyorsun. Bunun dışında çok fazla mahrumiyet var, televizyon bile çekmiyor. Sosyal hayatımız hiç yok sadece arada kıyıya çıktığımızda orada restoranlarda vs vakit geçirebiliyorsun. Yağmuru iki senede yalnızca iki kez gördüm düşün artık.40-45 derecede çalışmak zorunda kalıyorsun. Biz Karadeniz'de çalışırken genellikle soğuktan şikayet ederdik ama oranın sıcaklığı çok kötü (G18, 38 yaş, botçu).

Moritanya'da çalışanların ücretleri işin niteliğine, işçinin vasfına göre aylık 7.000-12.000 TL arası değişmektedir. En yüksek ücretleri kocareisler alırken, onların ardından botçu, palacı, aşçı, ırgatçı gelmekte, güverte işçileri ise en düşük ücret kategorisinde yer almaktadır. Teknelerde ayrıca Moritanya'lı işçiler de çalışmaktadır. Bu durum Moritanya hükümetinin Moritanya sularında avcılık yapmak için teknelerde Moritanyalı çalıştırma zorunluluğu getirmesinden kaynaklanmaktadır. Her Türk teknesinde 8-15 arası değişen sayılarda Moritanyalılar da çalışmaktadır. Bu işçilere ise 1000-1500 TL değerinde kendi para birimlerine ödeme yapılmaktadır. Bazı gemilerde aylık maaşın dışında tutulan balığa göre primli sistem de uygulanmaktadır. Türk balık işçilerinin ücretleri Türkiye'de bankalar ya da PTT üzerinden yapılmaktadır. Balık işçilerinin Türkiye'deki aileleri banka kartları ile ya da PTT'den bu paraları çekerek hane için gerekli harcamaları gerçekleştirmektedirler. Maaşın belli bir kısmını ise balık işçileri Moritanya'da kıyıya çıktıklarında harcamak üzere tekne sahibinden almaktadır. Ancak görüşülen işçiler özellikle maaşlar konusunda sorun yaşayabildiklerini belirtmişlerdir. Bu sorunlar genellikle maaşların geç yatması, eksik yatması ya da başlangıçta anlaşılan miktarda yatmaması olarak belirtilirken, kimi zaman aylarca maaş alamamış hatta maaşla-

rını alamadan dönmüş kişilere de rastlanılmaktadır. Özellikle yazılı bir sözleşmenin olmaması ve enformel çalışma ilişkilerinin yaygınlığı, Moritanya’da çalışan balık işçilerini kırılgan ve güvencesiz konumlarını pekiştirmektedir.

Moritanya’da çalışan Türk balık işçilerinin karşı karşıya kaldığı bir diğer önemli sorun ise iş kazası riskinin yüksekliğidir. Görüşülen 22 balık işçisinin yalnızca 6’sının sigortalı oluşu bu sorunu daha da önemli kılmaktadır. Enformel ve güvencesiz çalışma koşullarının varlığı iş kazası ve meslek hastalıkları risklerinin şiddetini artırmaktadır. Görüşmelerde balık işçilerinin neredeyse tamamının Moritanya’da çalıştıkları teknelerde en az bir iş kazasına şahit olduğunu belirtmeleri bu sorunun büyüklüğüne işaret etmektedir.

Balıkçılığın kazası büyüktür ya öldürür ya da yarım bırakır. Basit bir tel kopması bile çok kötü sonuçlanabilir. Mesela çalışırken elime kurşun düştü ağdan, başparmağımın kemiğini kırdı. O elimi kullanamadım bir süre. Bir diğer arkadaşımız ambara düştü bacağını kırdı. Nuakşot’a başkente gittik Orada öyle iyi sağlık tesisleri hastaneler yok. Basit bir alçı yaptılar. Bizim çalıştığımız tekne iyi olduğundan Türkiye’ye getirdi arkadaşımızı burada ameliyet oldu. Ama herkes böyle şanslı değil (G15,43 yaş, tayfa).

Sigorta yapacağız dediler ilk anlaşıırken. Sonra bir baktık sigortalarımız ödenmemiş. İtiraz edince de istemiyorsan git çalışma diyorlar. Sonra tayfalar olarak birleşince çalışma bittiğinde sigortanın yarı parasını toplu olarak verecekleri konusunda anlaştık, kalan yarısını da biz yatırdık. Sigorta bizim için çok önemli, o kadar tehlikeli bu meslek. Bak bir arkadaşımızın üstüne bom direği düştü. 7 aydır yatıyor burada hastanede kalçadan itibaren ayak parçalandı. Ben orada çalıştığımdan beri de 2 kişi öldü ikisi de Perşembe’ydi. Yazık değil mi geri kalana. Allahtan çalıştıkları tekne sahip çıktı aileye. Her tekne sahibi böyle olmayabilir (G6,36 yaş, tayfa).

Görüşülen balık işçilerinden ikisi artık Moritanya’da çalışmayacağını söylerken geri kalan yirmi işçi ise birkaç sene daha Moritanya’da çalışmayı düşündüklerini belirtmişlerdir. Ancak hiçbiri uzun süreli olarak Moritanya’da çalışmayı düşünmemektedir. Görüşmecilerin hepsi Türkiye’de çalışma şartlarının bulunması ve ekonomik anlamda mecbur kalmadıklarında tercihlerinin Türkiye’de çalışma olarak belirtmişlerdir. Bu görüşün ağırlık kazanmasının temel nedeni çalışma şartlarının zor olması, iklim ve kültür farklılıkları ve aileden uzak kalma olarak özetlenebilir. Moritanya’da çalıştıkları süre boyunca bir yılda yalnızca iki kez (kimi teknelerde 3 kez) 15 gün boyunca izine çıkıp Türkiye’ye gelebildiklerini belirten balık işçileri bu sürenin 3 gününün yolda geçtiğini kendilerine ancak 12 gün kaldığını ifade etmişlerdir. Görüşmecilerin tamamının kendi çocuklarının bu işi yapmasını istememeleri de dikkat çekicidir.

Oranın şartları çok ağır. Su bile yok temiz. İçmek için kapalı pet şişe suyu alıyoruz. İnsanlarına alışmak da zor kültürel fark var. Teknede bile ayrı yer

yapılıyor onlara yemek yedikleri ve yattıkları yer ayrı. Herşeyden tüm sevdiğin şeylerden kilometrelerce uzaktasın. Cenazen olsa yetişemezsin. Yol zaten bir buçuk gün sürer. Türkiye'ye izne gelip sonra dönmeyen bile oluyor. Bu nedenle tekne sahipleri izne gelirken ödeme yapmıyor dönünce ödüyor ki işini garantiye alsın. Muhtaç olduğundan kös kös geri dönüyorsun Moritanya'ya. Her sene bırakacağım dedim ama 2016'dan beri gidiyorum işte (G8,55 yaş, aşçı).

Sonuç

Su ürünleri yetiştiriciliği lehine Türkiye balıkçılığında yaşanan dönüşüm sürecinde doğal balık stoklarında ve çeşitliliğindeki azalma, Türkiye'deki deniz avcılığının gerilemesine yol açmaktadır. Bir başka deyişle sermayenin temellük edebileceği mevcut "ekolojik-artık" gerilemektedir. Bu durum bir taraftan küçük balıkçıların işçileşme süreçlerinin hız kazanmasına öte yandan Türkiye denizlerindeki endüstriyel balıkçılık faaliyetlerinde istihdam/gelir olanaklarının azalmasına yol açmaktadır. Türkiye'deki mevcut görece ekolojik verimlilik koşullarının azalması son birkaç yıldır balıkçılık sermayesini yeni meta sınırları arayışına itmiştir. Devletin "Afrika Açılımı" politikasıyla yapılan anlaşmalarla Moritanya'nın görece olarak daha verimli balık kaynakları son beş yıldır yeni meta sahası olarak belirlenmiştir. Öte yandan Türkiye'deki balık stoklarındaki gerilemenin devam etmesi, bu açılım ile birlikte yeni yapılan ve yapılması planlanan anlaşmalarla önümüzdeki süreçte endüstriyel balıkçı teknelerinin Moritanya dışında Afrika'nın diğer kıyı ülkelerine (Kongo, Mauritius, Nijerya vb.) de yayılması beklenebilir. Bu durum Türkiye'de 1 Eylül-15 Nisan balıkçılık sezonu ya da Mayıs-Haziran⁹ aylarında gerçekleşen orkinos av sezonunda çalışan mevsimlik balık işçilerinin, Türkiye'deki endüstriyel balıkçılığın başka ülkelere yayılmasıyla farklı ülkelerde bu teknelerde işçi olarak çalışmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla balıkçılık sermayesinin uluslararasılaşması aynı zamanda Türkiye'deki balık işçilerinin bir kısmını çoğunlukla enformel biçimde proje bazlı/geçici uluslararası göçmen işçiye dönüştürmektedir. Bu çalışma da bu yeni olguya odaklanmış ve Moritanya'daki gırgır teknelerinde çalışan göçmen balık işçilerinin göç, emek süreçleri ve çalışma ilişkileri boyutu politik ekonomi yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Balıkçılık sermayesi sermaye birikimini artırmak için bir yandan daha fazla kaynağa ulaşarak meta üretimini -ekolojik artığı- artırırken, diğer yandan emek sömürü ilişkilerini derinleştirmektedir. Moritanya'daki balık işçilerinin anlatılarını değerlendirdiğimizde balıkçılık sektöründe çalışma koşullarının sektörün büyümesi ve uluslararasılaşması ile değişmediği gözlemlenmektedir.

⁹ 2019 yılı için orkinos av sezonu 15 Mayıs-01 Temmuz'dur.

Özellikle işçi ve işveren arasında yer alan kocareislik mekanizmasının paternalist çalışma ilişkileri üreten yapısı sömürü ilişkilerinin sürmesini sağlamaktadır. Moritanya’da çalışan balık işçilerinin çoğunlukla kocareis ile karşılıklı “güvene” dayalı sözlü olarak anlaşması ve tekne sahibi/firmayla yazılı bir sözleşme yapmaması bu iddiayı desteklemektedir. Bu enformel çalışma biçimi göçmen balık işçilerinin güvencesiz ve kırılgan konumlarını şiddetlendirmektedir.

Türkiye denizlerindeki “ekolojik artığın” giderek gerilemesi, önümüzdeki yıllarda uluslararası sularda avcılık yapacak endüstriyel balıkçı teknelerinin artmasını beraberinde getirecektir. Diğer yandan bu süreç küçük balıkçıların işçileşmesini hızlandırarak, uluslararasılaşmış endüstriyel balıkçı teknelerinin yedek işgücünü oluşturacaktır. Bu açıdan balık işçilerinin güvencesiz çalışma biçimlerini, balıkçılıktaki çalışma ilişkilerinin yapısını açığa çıkaran, örgütlenme olanaklarını tartışan çalışmaların yapılması oldukça önemlidir. Elbette bu çalışma niteliksel bir çalışma olduğundan göçmen balık işçileri çerçevesinde bir genelleme yapmamız mümkün değildir, Ancak çalışma genel eğilimleri tartışmaya açmak açısından a yeterli ipuçları sunmaktadır.

Kaynakça

- Adduci, Matilde, “Neoliberal Wave Rocks Chilika Lake, India: Conflict Over Intensive Aquaculture From A Class Perspective”. *Journal of Agrarian Change*, C. 9, S. 4, 2009, s.484-511.
- Baki, Nurettin, “Afrika’nın Egeli Balıkçıları”, <http://ilksesgazetesi.com/haberler/guncel/afrikanin-egeli-balikcileri> (04.05.2019)
- BSGM, “Su Ürünleri İstatistikleri”, <https://www.tarimorman.gov.tr/> (02.03.2019)
- DEİK, “28.02.2018 Tarihli Basın Bülteni”, https://www.deik.org.tr/uploads/deik-basin-bulteni-afrika-ziyareti_moritanya-28022018.pdf (15.01.2019)
- DHA, “Başka Ülkelerde Balıkçılık İçin Afrika Açılımı”, <https://www.dha.com.tr/ekonomi/baska-ulkelerde-balikcilik-icin-afrika-acilimi/haber-1610815> (10.01.2019)
- Campling, Liam, “The Tuna ‘Commodity Frontier’: Business Strategies and Environment in The Industrial Tuna Fisheries of The Western Indian Ocean”, *Journal of Agrarian Change*, C. 12, S. 2-3, 2012, s. 252-278.
- Clark, Brett ve Rebecca Clausen, “The Oceanic Crisis: Capitalism and The Degradation of Marine Ecosystems”, *Monthly Review*, C. 60, S. 3, 2008, s. 91-111.

- Ercan, Fuat, “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, *Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi Toplum ve Cinsiyet*, (Der. Neşecan Balkan ve Sungur Savran), Metis, İstanbul 2004, s.9-43.
- Ertör, Irmak, “Meta Menzilin Yeni Durağı Balık Çiftlikleri: Gıda Güvenliği Mi Çitleme Mi?” *Toplum ve Bilim*, C. 138, 2016, s. 51-66.
- Ertör, Irmak ve Miquel Ortega-Cerdà, “The Expansion of Intensive Marine Aquaculture in Turkey: The Next-To-Last Commodity Frontier?”. *Journal of Agrarian Change*, C. 19, S. 2, 2018, s. 337-360.
- EUFOMA, *The EU Fish Market 2018*, <https://www.eumofa.eu/documents> (02.05.2019)
- EUFOMA, *Case Study: Seabass in the EU*, <https://www.eumofa.eu/documents> (02.05.2019)
- Eyriçe Tepeciklioğlu, Ali Onur Tepeciklioğlu Elem ve Betül Aydoğan Ünal, “Türkiye'nin Sahra-Altı Afrika'da Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Ege Academic Review*, C. 18, S. 4, 2018, s. 605-618.
- FAO, *Globefish Highlights*, <http://www.fao.org/3/BU674EN/bu674en.pdf> (12.12.2018)
- Ferhavi, Fuad, *Moritanya: Afrika'da Yükselen Güçlerin Az Gelişmiş Bölge Devleti İle İlişki Biçimi Türkiye ve Çin*, USAK, Ankara 2013.
- Harkell, Louis, “Chinese Investment in West Africa's Fishing Industry Fuels Food Security Fears”, <https://www.undercurrentnews.com/2018/07/31/> (21.02.2019)
- Harvey, David, *Spaces of Global Capitalism*, Verso 2006.
- Hürriyet, “Moritanya'da 1000 Balıkçı 52 Türk Teknesi İle Avlanıyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/moritanyada-bin-balikci-52-turk-teknesi-ile-av-40962627> (02.03.2019)
- IOM, *Göç Terimleri Sözlüğü*, IOM 2009.
- İçduygu, Ahmet ve Ayşem Biriz Karaçay, “The International Migration System Between Turkey and Russia: Project-Tied Migrant Workers in Moscow”, *International Migration*, C. 50, S. 1, 2012, s. 55-74.
- İskenderun Haber, “Akdeniz Balıkçısı Gözünü Moritanya'ya Dikti” <http://www.iskenderun.org/haber/akdeniz-balikcisi-gozunu-moritanyaya-dikti-h35465.html>, (10.10.208).
- Knudsen, Stole, Mustafa Zengin ve Hakan Koçak, “Identifying Drivers For Fishing Pressure A Multidisciplinary Study of Trawl and Sea Snail Fisheries

- in Samsun, Black Sea Coast of Turkey”, *Ocean and Coastal Management*, C. 53, S. 5-6, 2010, s. 252-269.
- Knudsen, Stole ve Hakan Koçak, “Through Boom and Bust: Coping With Poverty in Sea Snail Fisheries on The Turkish Black Sea Coast”, *Poverty Mosaics: Realities and Prospects in Small-Scale Fisheries*, (Ed. S.Jentoft ve A. Eide.), Springer, Dordrecht 2011, s. 221-249.
- Marti-Dominguez, Carmen Paz, *Research for PECH Committee-Fisheries in Mauritania and the European Union*, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels 2018.
- Marx, Karl, *Kapital I. Cilt*, Sol, Ankara 2007.
- Moore, Jason, “Amsterdam is Standing on Norway”, Part I: The Alchemy of Capital, Empire and Nature in The Diaspora of Silver, 1545-1648”, *Journal of Agrarian Change*, C. 10, S. 1, 2010a, s.33-68.
- Moore, Jason, “Amsterdam is Standing on Norway”, Part II: The Global North Atlantic in The Ecological Revolution of The Long Seventeenth Century, *Journal of Agrarian Change*, C. 10, S. 2, 2010b, s. 188-227.
- Naylor, Rosamond, Rebecca J. Goldburg, Jurgenne H. Primavera, Nils Kautsky, Malcolm Beveridge, Jason Clay, Carl Folke, Jane Lubchenco, Harold Mooney ve Max Troell “Effect of Aquaculture on World Fish Supplies”, *Nature*, C. 405, S. 6790, 2000, s.1017-1024.
- Ordu Olay, “Yeni Rota Moritanya”, <http://www.orduolay.com/haber/yeni-rotamoritanya/40407> (10.10.2018)
- Öztürk, Bayram, “Some Notes on The Turkish Fishing Fleet in The Islamic Republic of Mauritania”, *Journal of Black Sea/Mediterranean Environment*, C. 23, S. 1, 2017, s.89-91.
- Öztürk, Bayram, “Fisheries Investments and Economic Contribution to The Islamic Republic of Mauritania by The Turkish Fishing Industry”, *Journal of Black Sea/Mediterranean Environment*, C. 24, S. 2, 2018, s. 186-197.
- Para Dergisi, “Geleceğin Süper İşi: Su Ürünleri”, 2014.
- Ramos, Ana, Franz Ramil ve Jose Louis Sanz, *Deep-Sea Ecosystems Off Mauritania* Springer, Dordrecht 2017.
- TCDB, “Türkiye-Afrika İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> (05.04.2019).
- TÜDAV, “Türk Balıkçıları Afrika-Moritanya’da Balık Avlıyor” <http://www.tudav.org> (08.04.2019).
- TÜİK, “Su Ürünleri İstatistikleri”, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30697> (08.06.2019)

- Ulukan, Umut, “Balıklar, Tekneler ve Tayfalar: Türkiye’de Balıkçılık Sektöründe Çalışma ve Yaşam Koşulları”, *Çalışma ve Toplum*, C. 48, S. 1, 2016, s. 115-142.
- Yavuzcan, Hijran, Serap Pulatsü, Nilsun Demir, Mine Kırkağaç, Süleyman Bekcan, Akasya Topçu, Levent Doğankaya ve Nadir Başçınar, “Türkiye’de sürdürülebilir Su Ürünleri Yetiştiriciliği”, *TMMOB Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, Bildiriler Kitabı-2*, ZMO, Ankara 2010, s. 767-789.
- Yenal, Zafer, “Türkiye’de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması”, *Toplum ve Bilim*, C. 88, 2001, s. 32-54.

